

Twee maal drie is vier, wiedewiedewiet en twee is negen

STEMMEN MET HET RODE POTLOOD, DE ROTTERDAM-CASE

Door: Joost Smits
www.PolitiekActief.Net
7 juni 2010

SAMENVATTING

Bij stemmen met het rode potlood moet er handmatig worden geteld. Daarbij worden fouten gemaakt. Opmerkelijk is dus dat niemand 100% nauwkeurig kan weten wat er in de stembussen zit. Het kan alleen zo nauwkeurig mogelijk worden benaderd. In Rotterdam was er twijfel over de uitslagen zoals die op 5 maart 2010 werden vastgesteld.

In verband met het opnieuw tellen van alle stemmen werden twee rapporten geschreven. Eén door de Commissie Onderzoek Geloofsbrieven. Daarin werd een waslijst van onregelmatigheden opgesomd, die vervolgens op formele gronden werden afgedaan. De controle van de Rekenkamer Rotterdam richtte zich primair op het verloop van de hertelling en de uitkomst daarvan. De Rekenkamer moest helaas de uitslagen van 5 maart eerst corrigeren voor vele fouten en heeft vervolgens geprobeerd voor de overige verschillen een plausibele verklaring te vinden.

Van de gemeenteraadsverkiezingen van 3 maart 2010 in Rotterdam bestaan drie uitslagen. De volslagen verkeerde, maar toch vastgestelde, uitslag van 5 maart; een gecorrigeerde versie van die uitslag door de Rekenkamer Rotterdam; en de vastgestelde uitslag van de hertelling van 12 maart.

Aangezien de drie uitslagen gebaseerd zijn op dezelfde inhoud van de stembussen, staan de uitslagen met elkaar in verband. Waar mensen werken worden fouten gemaakt, zeker bij het stemmen met een rood potlood, waar handgeschreven processen verbaal worden gemaakt, die vervolgens weer moeten worden overgenomen in een computersysteem dat bekend staat als niet-gebruiksvriendelijk. Maar die fouten moeten binnen redelijke marges blijven.

Tussen de door de Rekenkamer gecorrigeerde uitslagen, en de uitslagen van de hertelling, bestaan vooral telfouten. Stapeltjes stemmen waar soms eentje van op een verkeerde stapel beland. Dat is in een computermodel te simuleren. Daaruit blijkt dan een bepaald patroon. Dat patroon moet, binnen een bandbreedte, terug te vinden zijn in de uitslagen.

Als dat patroon er niet is, kan dat wijzen op manipulatie. Het Rotterdamse politieke klimaat, met na decennia de afbrokkelende machtspositie van de PvdA, en de harde oppositie daartegen door Leefbaar Rotterdam, is al genoeg reden om met alles rekening te houden. Verder bestaan al langer (suggesties van) onregelmatigheden bij Rotterdamse verkiezingen, die niet per sé wijzen op kwade wil, maar ook op onkunde. En op ingeslepen praktijken waarbij in de stembureaus verkiezingsprocedures niet precies meer zo worden gehanteerd als het eigenlijk moet. Waarbij het niet voldoende is om meldingen van burgers te turven om te weten of onregelmatigheden voorkwamen, aangezien burgers niet alles (meer) melden, of omdat burgers het ook niet precies weten.

Uit de analyse van de uitslagen blijken onverklaarbare verschillen. Maar er is geen conclusie te trekken over dader(s). Het is niet zo dat de PvdA structureel wordt bevoordeeld, of Leefbaar Rotterdam benadeeld, of andere verbanden tussen onregelmatigheden en politieke partijen. Wel is er een "smoking gun". Er ligt een "zweem van twijfel" over de uitslag van 12 maart. Weliswaar is de inhoud van de stembussen heel goed nageteld, maar er is voorsnog gerede twijfel of in de stembussen wel de wil van de kiezer is gevangen.

De marges tussen de twee hoofdstromingen in de gemeenteraad zijn bovendien erg klein. Op grond van het zeer kleine verschil werd bepaald wie het college mocht vormen, wie het vice-raadsvoorzitterschap kreeg (vervanger van de burgemeester), wie de voorzitter werd van de Commissie Onderzoek Rekening (COR) die de gemeentelijke jaarrekening bespreekt met de accountants, enz.

Het opnieuw bestuderen van alle processen verbaal is een goede eerste stap om helderheid te verschaffen. De correcties door de Rekenkamer Rotterdam waren namelijk niet volledig, in verband met de tijd. Wellicht treedt alsnog het bij telfouten horende patroon op. Of komen bij herbestudering van de totstandkoming van de schandelijk verkeerde uitslag van 5 maart alsnog plausibele verklaringen op tafel.

Voor wat betreft het telproces bij komende verkiezingen zijn door de Gemeente Rotterdam inmiddels effectieve maatregelen genomen om dat veel gecontroleerder te laten verlopen. Of het stemproces zelf nu beter zal verlopen, of de ingeslepen praktijken en de onkunde bij personeel en publiek sinds maart 2010 structureel is veranderd, zal zich moeten uitwijzen.

Lessen voor stemmen met het rode potlood voor nationaal gebruik

Blijkbaar kunnen 15 mensen in een kamer, die 290 processen verbaal verwerken, met een software die tot dubbele invoer verplicht (als extra check), leiden tot een verkiezingsresultaat dat officieel wordt vastgesteld, maar fout is.

* Kijk nog eens naar de telprocedures. Een grote stad als Rotterdam toont aan dat de inhoud van de stembussen alleen kan worden benaderd, en niet exact bepaald. Maar, de verschillen spreiden niet gelijk over de politieke partijen, wat ruimte geeft voor wantrouwen. Gaat er iets (on)bewust verkeerd bij de stembureaus, of bij de centrale verwerking?

* Kijk nog eens naar het gebruik van handgeschreven processen verbaal, die een extra barrière vormen in het correct verwerken van de uitslagen.

* Kijk nog eens naar het gebrek aan gebruiksvriendelijkheid van de verplichte software voor de verwerking van de verkiezingsresultaten, wat ook een extra barrière is in de correcte verwerking.

* Kijk eens naar de verbeteringen die Rotterdam heeft aangebracht, als lessen voor alle andere steden. Bijv. begin pas de volgende dag de processen verbaal te verwerken, en niet op de avond zelf.

INLEIDING | EEN

Door de vele onregelmatigheden en telfouten moest de Rotterdamse gemeenteraad een beslissing nemen of ze gingen herstemmen of niet. Er werd eerst herteld, na veel vijven en zessen. Het was nodig dat in het Algemeen Dagblad de oud-burgemeesters van Rotterdam Peper (PvdA) en Opstelten (VVD) hun collega van dienst opriepen "elke zweem van twijfel weg te nemen".¹ Het vertrouwen van de kiezer was in het geding. Het hertellen was een dure, uitgebreide, bijna militaire operatie.

De taken van de analyse van de hertelling werden gesplitst. De Commissie Onderzoek Geloofsbrieven bekeek het stemproces, de Rekenkamer Rotterdam keek naar de cijfertjes. De gevonden verschillen vond men klein, en er werd mede daarom niet besloten tot herstemmen.

Ik ben gevraagd om van mijn eerdere artikel over de Rotterdamse verkiezingen² een Engelse samenvatting te maken voor de buitenlandse waarnemers bij de verkiezingen van 9 juni.³ Omdat dan het stukje tekst over onregelmatigheden die ik toen aantrof meer aandacht krijgt, ben ik terug gegaan naar de data. Het is niet de bedoeling dat er bij de OVSE-waarnemers een indruk ontstaat die niet 100% uit de data volgt.

In het Rekenkamer-rapport "Uitgeteld"⁴ staan op blz. 27-29 tabellen met "oud" en "nieuw": de uitslagen van 3 maart (vastgesteld op 5 maart) en 11 maart (vastgesteld op 12 maart). Van het Centrum voor Onderzoek en Statistiek van de Gemeente Rotterdam (COS) kreeg ik Excel-bestanden met de definitieve uitslagen van beide data.

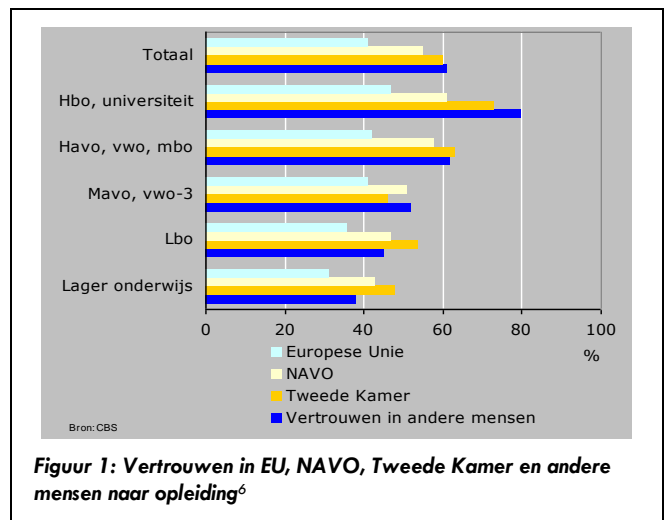
De cijfers van COS tellen op tot de uitslag zoals officieel vastgesteld door de gemeente.⁵ Maar de uitslag van de Rekenkamer voor "oud" telt niet tot hetzelfde op. Zie bijv. PvdA. Bij COS en officieel gepubliceerd is dat totaal 64.098, en bij de Rekenkamer is het 62.074.

Frappant is bijv. stembureau 1 Coolsingel. Bij COS is het aantal geldige stemmen "oud" 1.212, en bij de Rekenkamer is het "oud" 1.890.

Er is dus wat uit te zoeken. Wat heeft de Rekenkamer onderzocht? Welke cijfers zijn gebruikt? Is het verschil tussen de tellingen op 5 maart en 12 maart te verklaren op basis van toeval?

Deze paper is het resultaat van een weekje uitzoekwerk, en gesprekken met mensen die werkten aan het Rekenkamer-rapport. In die week sprak ik ook mensen in mijn omgeving, van diverse opleidingsniveaus. Deze bijzin schrijf ik, omdat uit onderzoek blijkt dat opleidingsniveau bepalend is voor het vertrouwen van mensen in diverse instituten. Zie figuur 1.

In mijn "selecte steekproef" valt op dat iedereen zegt: "En dan krijgt Leefbaar (sommigen zeggen LPF) zeker het nadeel in de telling van de stemmen", en vallen termen als "Rotterdam PvdA-bolwerk". Een verwachting dat stemmen op minder "gewenste" politieke partijen minder meetelt in de uitslagen? Ik zal dus eerst kort ingaan op dat wantrouwen.

¹ www.rtl.nl/%28/actueel/rtlnieuws/binnenland/%29/components/actueel/rtlnieuws/2010/03_maart/09/binnenland/rotterdam-moet-stemmen-hertellen.xml

² J. Smits, "Rotterdam Ongedeeld 2010-2014 – Analyse van de raadsverkiezingen maart 2010", 23 maart 2010, www.politiekactief.net/artikelen/1003ongedeeld.shtml

³ http://nl.wikipedia.org/wiki/Organisatie_voor_Veiligheid_en_Samenwerking_in_%3Cbr%3EEuropa#Activiteiten

⁴ Rekenkamer Rotterdam, Rapport "Uitgeteld – toezicht hertelling stemmen gemeenteraadsverkiezingen Rotterdam 2010", 16 maart 2010, www.rekenkamer.rotterdam.nl/nl/publicaties/files_content/rapporten/rotterdam/rapport%20uitgeteld%20webversie.pdf

⁵ "Proces-verbaal van de zitting van het hoofdstembureau tot het vaststellen van de

uitkomst van de stemming, enz.", 5 maart 2010,

http://cpr.rotterdam.nl/PZR/Uitslagen%20verkiezingen%20Rotterdam/Microsoft%20Word%20-%20P22-2_PV%20csb%20vaststelling%20uitslag_GR2010_Rotterdam.doc.pdf, blz. 19

⁶ Presentatie van Prof. J.J.G. (Hans) Schmeets ter gelegenheid van het Mini symposium parlementair kiezersonderzoek en presentatie van het boek *Dutch Parliamentary Election Studies 1971-2006*, 21 mei 2010,

www.dans.knaw.nl/content/categorieen/symposia/verkiezingen-stem-van-de-wetenschap

WANTROUWEN | TWEE

Opvallend was de grote weerstand bij de bestuurlijke elite om te accepteren dat er veel mis is gegaan. Burgemeester Aboutaleb (PvdA) wilde alleen na veel aandringen hertellen. Deelgemeentevoorzitter Els Kuijper (ook PvdA) ging op TV Rijnmond meteen ontkennen, toen een burger bekende twee maal te hebben gestemd. Niet bemoedigend. Een burger moet bewijzen dat twee maal stemmen mogelijk is, door het te doen, en het te bekennen, anders ontkennen bestuurders plompverloren.

Het is gemakkelijk dat toe te schrijven aan de PvdA, als leidende politieke partij. Toch is het beter om het toe te schrijven aan een machtsmonopolie, waar “ons kent ons” elkaar niet teveel voor de voeten loopt. Ik zag het eerder bij het CDA in de Gemeente Stein⁷, en bij de VVD in Hillegersberg-Schiebroek⁸. Het best te duiden met de legendarische (en niet waargebeurde) CDA-uitspraak: “We run this country”.⁹

Het is zeker zo dat de politiek in Rotterdam spannend is geworden na de komst van Leefbaar Rotterdam. Onlangs (28 mei 2010) promoveerde Julien van Ostaaijen op dit onderwerp. In zijn boek “Aversion and Accommodation”¹⁰ beschrijft hij dat interviews uitwijzen dat vele decennia lang nieuwe ambtenaren werden gerecruteerd die PvdA-lid waren. De PvdA concludeerde zelf in 2002 dat veel gemeentelijke diensten werden geleid door partijleden. En prof. Van Schendelen, niet partijgebonden politicoloog en formateur van het Rotterdams college 2002-2006, zei dat het voor een ambtelijke organisatie erg slecht is als één partij de boventoon voert.

Hoewel Leefbaar Rotterdam van 2002-2006 de macht in de gemeenteraad overnam, is dat niet gepaard gegaan met saneringen van PvdA-sympathisanten. Leefbaar adopteerde de praktijk dat ze tegenstribbelende ambtenaren in hun sop lieten gaar koken. Wie niet wilde meewerken, werd omspeeld.¹¹ In plaats van te proberen ze te bekeren.

Het ligt dus voor de hand dat de aversie tegen Leefbaar Rotterdam zowel bij een groot deel van het publiek (de meeste Rotterdammers zijn niet aanhangers van Leefbaar Rotterdam), als bij de leden van de stembureaus, als bij het ambtelijk apparaat onderdeel, voedingsbodem is voor wantrouwen. En dus onderdeel zou moeten zijn van de analyse.

Zoals de oud-burgemeesters van Rotterdam zeiden: opriepen “elke zweem van twijfel” moet worden weggenomen”.¹² Omdat het om mensenwerk gaat, en er dus fouten worden gemaakt, moet worden gekeken of die fouten binnen aanvaardbare marges liggen. Is dat niet zo, dan is de “zweem van twijfel” niet weggenomen.

De marges tussen de twee hoofdstromingen in de gemeenteraad zijn bovendien erg klein. Op grond van het zeer kleine verschil werd bepaald wie het college mocht vormen, wie het vice-raadsvoorzitterschap kreeg (vervanger van de burgemeester), wie de voorzitter werd van de Commissie Onderzoek Rekening (COR) die de gemeentelijke jaarrekening bespreekt met de accountants, enz.

Het is niet voldoende om alleen de stemmen opnieuw te tellen. Er werd op 5 maart officieel een verkiezingsuitslag vastgesteld waarbij alleen met veel moeite de autoriteiten waren te overtuigen die opnieuw te bekijken. En die schandelijk verkeerd is. Die uitslag komt tot stand in de stembureaus, en op het hoofdstembureau. Hoewel het zeer aannemelijk is dat de hertelling van 12 maart zeer nauwkeurig de inhoud van de stembussen beschrijft, gaat het ook om het stemproces. In het rapport van de Commissie Onderzoek Geloofsbriefen komen vele geconstateerde onregelmatigheden voor. Daar staat dan meestal vrij formalistisch bij dat de Kieswet geen sanctie heeft, of dat uit de uitslagen niet te herleiden is of de onregelmatigheid effect heeft gehad op de uitslag. Of er staat dat het aantal meldingen niet groot was.

Al vele jaren is er twijfel over de juiste gang van zaken bij het stemmen in Rotterdam, waardoor zowel fouten kunnen zijn geslopen in de praktijk van de stembureaus, als gewenning bij het publiek aan procedurele missers. Tot nu toe waren er geen aanwijzingen dat de verkiezingsuitslag echt werd beïnvloed.

Bovendien wordt inderdaad stemrecht zeker gewaardeerd door Nederlanders, maar is men minder op de hoogte van het juiste proces. Laatst zag ik op een basisschool dat kiezers hun naam op stembriefjes voor de medezeggenschapsraad moesten schrijven. De stembiljetten met namen werden geteld door de directie van de school, die juist moet worden gecontroleerd door de medezeggenschapsraad. Evenzo waren er berichten in maart dat leden van de Rotterdamse stembureaus het belangrijker vonden dat (vermeend) analfabete kiezers mochten worden geholpen in het stemhokje, dan de regel dat dat verboden is.¹³ Of Rotterdamse kiezers het nuttig vinden om de geconstateerde overtreding van dat verbod steeds te melden, of zich realiseren dat dit verbod bestaat, laat zich raden. Dat is maar één voorbeeld van een

⁷ Tuinen vervuild met loodstof en cadmium. Wethouder wilde niet weten van gezondheidsrisico's: “groenten wassen is voldoende”, www.politiekactief.net/artikelen/8701lood.shtml

⁸ Een “vriendelijk” voorbeeld: een politieke advertentie met VVD logo op een deelgemeentepagina in het huis-aan-huisblad waarin de PvdA werd afgebrand, werd gewoon afgeboekt in de deelgemeentelijke begroting onder de kop “begrip kweken voor het handelen van de deelgemeente”

⁹ www.trouw.nl/krantenarchief/1994/09/30/2650339/WE_RUN_THIS_COUNTRY.html

¹⁰ J.J.C. van Ostaaijen, “Aversion and Accommodation - Political Change and Urban Regime Analysis in Dutch Local Government: Rotterdam 1998-2008”, mei 2010, www.eburon.nl/aversion_and_accomodation?category_id=81, blz. 86

¹¹ Van Ostaaijen, blz. 133

¹² www.rtl.nl/%28/actueel/rtlnieuws/binnenland/%29/components/actueel/rtlnieuws/2010/03_maart/09/binnenland/rotterdam-moet-stemmen-hertellen.xml

¹³ Zie ook het commentaar van de Amsterdamse ombudsman over volmachten en “family voting”, in: www.gemeente.nu/web/Actueel/Actueel-home/Artikel/Amsterdam-had-verkiezingen-niet-op-orde.htm

onregelmatigheid. Door gewenning en onwetendheid kunnen meldingen van betrokken burgers achterblijven vergeleken met een normale democratische situatie.

In dit verslag gaat het niet zozeer om de vraag of op 12 maart de inhoud van de stembiljetten goed is geteld, maar om de vraag hoe de uitslag van 5 maart zo fout had kunnen zijn. Was het toeval, of opzet? Onverklaarbare verschillen kunnen wijzen op manipulatie van niet alleen het telproces, maar ook het stemproces. Een “smoking gun”.

In de woorden van Pippi Langkous:

“Twee maal drie is vier

Wiedewiedewiet en twee is negen

'k Richt de wereld in

Wiedewiede naar mijn eigen zin”

TOEVAL

Opgeteld per stembureau zijn er in Rotterdam op 3 maart 2010 (bekend gemaakt op 5 maart) 4.753 telfouten gemaakt.¹⁴ Die verdelen zich niet evenredig. Wat zou je verwachten? Welke foutmarge is acceptabel?

In rapporten van en namens de gemeenteraad¹⁵ is een uitslag voldoende betrouwbaar als de zetelverdeling niet verandert. Hier een eenvoudig voorbeeld van de foutmarge die blijkbaar wordt geaccepteerd:

	Officiële uitslag hertelling 12-mrt	Zetels x kiesdeler	Vershil
PvdA	64.401	69.329	4.928
Leefbaar Rotterdam	63.647	69.329	5.682
CDA	15.012	14.856	156
SP	12.377	9.904	2.473
VVD	21.434	19.808	1.626
GROENLINKS	16.281	14.856	1.425
CU-SGP	6.632	4.952	1.680
D66	20.628	19.808	820
De Broederschapspartij	158	0	158
Liberaal Sociaal Democraten	720	0	720
Blanco Lijst	102	0	102
PSN	382	0	382
Ned. Moslim Partij	1.068	0	1.068
Totaal	222.842	222.842	21.220

Tabel 1: Uitslag 12 maart, fictieve verdeling op basis van zetels, en het verschil

Dus: in deze fictieve telling, met dezelfde zetelverdeling, komen bij elkaar 21.220 stemmen bij een andere partij terecht, 9½% van alle stemmen. Anders dan in de rapporten staat zou dit niet een acceptabele foutmarge moeten zijn.

Beter is om te kijken naar het telproces. Er zijn stapeltjes met stemmen. Die worden geteld. Soms gaat het fout, en komt een biljet op een verkeerde stapel terecht. Zo ontstaat een nieuwe verdeling. Dat is met een formule te berekenen, maar ook door een computerprogramma 10.000 maal de stemmenverdeling van 12 maart te laten hertellen.

Als 1 op de 100 stembiljetten op de verkeerde stapel belandt, ontstaat de volgende situatie:

¹⁴ “Rotterdam Ongedeeld”, www.politiekactief.net/artikelen/1003ongedeeld.shtml

¹⁵ Commissie tot Onderzoek van de Geloofsbriefen, “Kies Raad – Advies”, 17 maart 2010, www.rotterdam.nl/Griffie/Document/Rapport%20COG%202010/kiesraad%20rapport%20van%20de%20COG.PDF en Rekenkamer Rotterdam, Rapport “Uitgeteld – toezicht hertelling stemmen gemeenteraadsverkiezingen Rotterdam 2010”, 16 maart 2010, www.rekenkamer.rotterdam.nl/nl/publicaties/files_content/rapporten/rotterdam/rapport%20uitgeteld%20webversie.pdf

	12-mrt	Gemiddeld na 10.000 tellingen met 1% fout	Vershil	Bandbreedte
PvdA	64401	63889	-512	+/- 55
Leefbaar Rotterdam	63647	63143	-504	+/- 55
CDA	15012	15035	23	+/- 36
SP	12377	12429	52	+/- 34
VVD	21434	21388	-46	+/- 39
GROENLINKS	16281	16290	9	+/- 37
CU-SGP	6632	6746	114	+/- 31
D66	20628	20590	-38	+/- 39
De Broederschapspartij	158	342	184	+/- 28
Liberaal Sociaal Democraten	720	898	178	+/- 28
Blanco Lijst	102	287	185	+/- 27
PSN	382	564	182	+/- 27
Ned. Moslim Partij	1068	1242	174	+/- 28
Totaal	222842	222842		

Bandbreedte: 2x de standaardafwijking van de populatie (10.000 tellingen). Dat vertegenwoordigt volgens een vaste regel pakweg 95% van de waarden.

Tabel 2: Uitslag 12 maart vergeleken met computermodel

Het is dus niet zo dat telfouten min of meer dezelfde verdeling opleveren. Dat er een stembiljet op een verkeerde stapel komt, en ook wel weer eentje terug. Integendeel, de grote partijen worden flink kleiner, en de kleine partijen groter. Er treedt bij telfouten nivellering op. Verder is te zien dat de bandbreedte waarin de stemmen per partij zich bewegen erg smal is.

Nader onderzoek met het computermodel laat zien dat bij kleinere foutmarges (1 op 1.000 stembiljetten, 5 op 10.000 stembiljetten) de nivellering afneemt: van grote partijen wordt minder afgesnoept, en kleine partijen profiteren minder. De bandbreedte wordt nog smaller.

UITSLAGEN

Eerdere analyse liet zien dat er grote verschillen zijn tussen de officiële uitslag van 5 maart, en de officiële uitslag van 12 maart.

	ΔPartij	ΔBureau	12-mrt totaal
PvdA	303	1.029	64.401
LR	200	922	63.647
CDA	15	377	15.012
SP	38	248	12.377
VVD	134	340	21.434
GL	182	338	16.281
CU/SGP	33	101	6.632
D66	279	479	20.628
Broed.Part.	3	5	158
Soc.Dem	-	36	720
Lijst Blanco	2	8	102
PSN	1	13	382
Moslimprt	14	30	1.068
Geldige stemmen	1.202	2.616	222.842
Blanco	163	343	1.962
Ongeldig	48	484	1.324
Uitgebracht	1.398	2.771	226.128
Som geldig		3.926	
Som uitgebracht		4.753	

ΔPartij: verschil tussen de uitslagen van 12 en 5 maart (12 maart minus 5 maart).

ΔBureau: van elk van de 290 stembureaus is het verschil per partij bepaald. Eventueel minteken is weggelaten (absolute waarde berekend). Daarna alle verschillen opgeteld.

12-mrt totaal: ter vergelijking, de orde van grootte, als in de uitslagen van 12 maart

Tabel 3: Verschillen in de officieel vastgestelde uitslagen van 5 en 12 maart

Er zijn 4.753 verschillen opgeteld tussen de stembureaus bij alle uitgebrachte stemmen, waarvan 3.926 geldige stemmen (= niet blanco en niet ongeldig). De verschillen verdelen zich niet evenredig over de partijen.

In het Rekenkamer-rapport "Uitgeteld"¹⁶ staan op blz. 27-29 tabellen met "oud" en "nieuw": de uitslagen van 3 maart (vastgesteld op 5 maart) en 11 maart (vastgesteld op 12 maart). Maar die gegevens voor 5 maart stroken niet met wat ik kreeg van het Centrum voor Onderzoek en Statistiek van de Gemeente Rotterdam (COS).

Bij het onderzoek van de Rekenkamer bleek dat een deel van de verschillen een gevolg was van fouten die bij de centrale verwerking zijn gemaakt (par. 1.7). Dat ging om fouten bij de invoer van de 290 processen verbaal in de geautomatiseerde systemen. Die invoerfouten waren op hun beurt weer deels een gevolg van het feit dat die met de hand zijn ingevuld en daardoor niet altijd goed leesbaar. De invoer van de processen verbaal werd gedaan door in de nacht van 3 op 4 maart door circa 15 mensen in een kamertje. Het computersysteem dwingt dubbele invoer af. Kennelijk ontbrak het in opzet aan andere controlemaatregelen, of die hebben niet voldoende gefunctioneerd. Het is niet geheel "zonder protocol".

Voor stembureau "1 Coolsingel" bleken op 3 maart gegevens van een heel ander stembureau te zijn gebruikt. De Rekenkamer heeft haar dataset gecorrigeerd voor deze fouten en vervolgens geprobeerd voor de overige verschillen een plausibele verklaring te vinden. De uitkomsten daarvan staan in paragraaf 2.5.

Er speelde nog een ander probleem mee bij de totstandkoming van het Rekenkamer-rapport. Alle officiële stemuitslagen worden verwerkt in een voor anderhalf miljoen Euro omgebouwde, van oorsprong Duitse, en ongebruiksvriendelijke software "Ondersteunende Software Verkiezingen" (OSV).¹⁷ Die is verplicht in Nederland. Gemeenten gebruiken voor interne verwerking vaak de software die bij de stemmachines van Nedap zat "Integraal Stem Systeem" (ISS). Bij de export van de gegevens uit OSV naar ISS bleek de grootte van Rotterdam (veel bureaus, veel kandidaten) tot problemen te leiden. Een aantal bureaus gaf in ISS nullen te zien. Dat is met de hand gecorrigeerd, maar men was vergeten om de totalen opnieuw te berekenen. In het rapport staan daarom voor de partijen verkeerde totalen. Ik kreeg alles digitaal, en ook dat onderdeel was inmiddels gecorrigeerd.

Zo kunnen de drie uitslagen naast elkaar worden getoond:

	5-mrt	5-mrtcorr	verschil met 5-mrt	12-mrt	verschil met 5-mrtcorr
PvdA	64.098	64.354	256	64.401	47
Leefbaar Rotterdam	63.447	63.451	4	63.647	196
CDA	14.997	14.991	-6	15.012	21
SP	12.339	12.297	-42	12.377	80
VVD	21.300	21.287	-13	21.434	147
GROENLINKS	16.099	16.275	176	16.281	6
CU-SGP	6.599	6.631	32	6.632	1
D66	20.349	20.470	121	20.628	158
De Broederschapspartij	155	165	10	158	-7
Liberaal Sociaal Democraten	720	734	14	720	-14
Blanco Lijst	100	102	2	102	-
PSN	383	396	13	382	-14
Ned. Moslim Partij	1.054	1.080	26	1.068	-12
Geldig	221.640	222.233	593	222.842	609
Blanco	1.799	2.031	232	1.962	-69
Ongeldig	1.276	1.197	-79	1.324	127
Uitgebracht	224.730*	225.461	731	226.128	667
Opgeroepen	472.070	472.070		472.070	
Opkomst	47,61%	47,6%		47,90%	

* inclusief 15 ongeldige en blanco stemmen in de stemburo's 241 t/m 245, niet nader gespecificeerd

Tabel 4: De drie uitslagen van de raadsverkiezingen in Rotterdam op 3 maart 2010

Let er overigens op dat het Rekenkamer-rapport vooral gaat over het verschil tussen de uitslag van de hertelling van 12 maart, en de door hen opgepoetste cijfers. En in mindere mate over de heel vreemde situatie van de verkeerd vastgestelde uitslag van 5 maart.

Analyse

In totaal veranderde bij de correctie door de Rekenkamer bij 148 van de 290 stembureaus het aantal geldige stemmen minstens 1 stem, en bij 67 minstens 5 stemmen. Ook tussen partijen wisselden stemmen van plaats. Bijv. bij stembureau 61 gingen 22 stemmen van Leefbaar naar de PvdA over, en bij stembureau 311 gingen er 31 bij GroenLinks af, en kwamen er bij Leefbaar 30 bij.

Het is voor mij onmogelijk om aan de verschillen tussen 5-mrt en 5-mrtcorr foutenmarges te hangen. Het gaat om 290 handgeschreven processen verbaal, en 15 mensen die ze verwerken in een geautomatiseerd en niet gebruiksvriendelijk systeem. Fouten worden bepaald door verkeerd lezen, slechte handschriften, verkeerde toetsaanslagen, verkeerde vakjes waarin cijfers worden ingevuld, enz.

¹⁶ Rekenkamer Rotterdam, Rapport "Uitgeteld – toezicht hertelling stemmen gemeenteraadsverkiezingen Rotterdam 2010", 16 maart 2010, www.rekenkamer.rotterdam.nl/nl/publicaties/files_content/rapporten/rotterdam/rapport%20uitgeteld%20webversie.pdf

¹⁷ Zie op de site van Binnenlands Bestuur, "Software kandidatenlijsten nodeloos ingewikkeld", 12 januari 2010, en de diverse reacties, www.binnenlandsbestuur.nl/software-kandidatenlijsten-nodeloos-ingewikkeld.143320.lynkx

Van grote waarde voor deze analyse is dat die fouten voor een groot deel zijn uitgeschakeld door de correcties van de Rekenkamer. Vanwege de tijd kon de Rekenkamer niet alle processen verbaal nalopen. Maar naar eigen zeggen zijn de grootste verschillen eruit gehaald.¹⁸

De gegevens van 5-mrtcorr lenen zich bij uitstek tot vergelijking met de gegevens van 12 maart, omdat daar vooral telfouten een rol spelen.

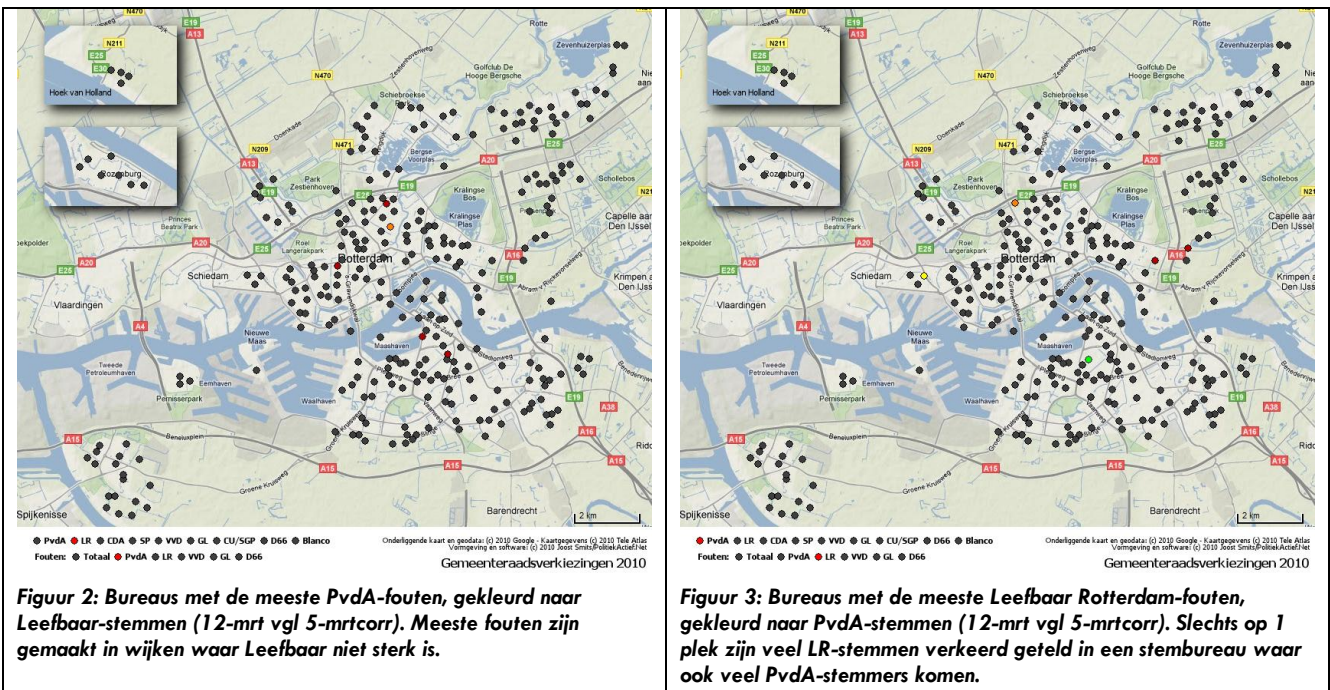
Dan blijkt dat het verschil bij de PvdA met 47 binnen de marge valt als 1 op de 100 stembiljetten op een verkeerde stapel zou zijn gekomen. Maar de bijbehorende dip van 500 stemmen, die bij het nivellerend effect hoort, is niet zichtbaar. Bij Leefbaar Rotterdam, SP, VVD en D66 zijn de verschillen veel groter dan op grond van toeval te voorspellen. Het nivellerend effect dat bij de foutmarge hoort is ook daar niet te zien.

Opmerkelijk is dat de twee grootste partijen, die bijna even groot zijn, een heel andere ontwikkeling laten zien in de foutenanalyse. De ene krijgt er tussen de officiële uitslagen van 5 en 12 maart 300 stemmen bij, de ander slechts 200. Dat voor het globale beeld, even afgezien van de correcties door de Rekenkamer en de bandbreedte van telfouten.

Verder valt op dat door het wegpoetsen van invoerfouten vooral de PvdA stemmen wint (ze hadden dus in eerste instantie te weinig stemmen toegewezen gekregen), maar dat bij Leefbaar Rotterdam er veel stemmen bijkomen door opnieuw alle stemmen te tellen.

Op een andere manier geformuleerd: bij PvdA, CDA en ChristenUnie/SGP hadden de stembureaus alles goed geteld en op de processen verbaal geschreven, en ging het mis bij de centrale invoer. Bij Leefbaar Rotterdam, SP, VVD en D66 hadden de stembureaus te weinig stemmen genoteerd.

Een nadere analyse als in het rapport van 23 maart¹⁹ levert geen nieuwe gezichtspunten op wat betreft fouten in stembureaus waar partijen sterk vertegenwoordigd zijn. De meeste fouten met PvdA-stemmen vallen, net in de analyse van 23 maart, in stembureaus waar veel PvdA wordt gestemd, en de meeste fouten met Leefbaar Rotterdam-stemmen nog steeds in D66 en VVD-stembureaus. Daar is verder geen helder verband te zien, of klustering in bepaalde wijken.

Dhr. Elferink van de Rekenkamer Rotterdam bevestigt per e-mail: de “[...] statistische analyse dat er meer aan de hand is dan alleen verkeerd tellen is nog het meest overtuigend, los van de vraag of dat 'meer' dan manipulatie is samenhangend met anti-leefbaar sentimenten.” Er is een “smoking gun”, maar geen vermoeden van de identiteit van de dader(s).

Bovendien zouden alle processen verbaal eens moeten worden nagelopen. Bijkomend voordeel: er zou uit kunnen blijken dat de fouten in de Rotterdamse uitslagen alleen zitten bij de centrale verwerking, en dat dus de stembureaus prima in staat zijn tot goede tellingen (zie PvdA, CDA en ChristenUnie), ook na een lange dag. Dan is de in Rotterdam ingevoerde ploegwissel in de stembureaus halverwege de dag niet nodig, en dat scheelt in het beroep dat moet worden gedaan op vrijwilligers.

En verder is het nagaan van de processen verbaal een gemakkelijke eerste stap om de “zweem van twijfel” weg te nemen die nu bestaat. Wie weet komen bij herbestudering van de totstandkoming van de schandelijk verkeerde uitslag van 5 maart alsnog plausibele verklaringen op tafel.

¹⁸ Rekenkamer rapport, blz. 17

¹⁹ “Rotterdam Ongedeeld”, www.politiekactief.net/artikelen/1003ongedeeld.shtml

BETERSCHAP

Verbeteringen in het telproces

Voor 9 juni a.s. is aan het proces van uitslagverwerking (waar invoer onderdeel vanuit maakt) het nodige verbeterd:

- Controle juistheid en volledigheid processen verbaal (PV's): voorzitter brengt 's avonds het ondertekende PV van het stembureau naar het Deelgemeentekantoor, alwaar het proces "intake PV's" plaatsvindt. Een controleteam telt daar de staten in het PV na en voert met de voorzitter een gesprek over de overige onderdelen van het PV (alles aan de hand van een checklist). Dit is het laatste moment dat de voorzitter nog correcties kan aanbrengen in het PV.
- PV's gaan vanuit Deelgemeentekantoren naar het Stadhuis, waar een extracomptabel overzicht (Excel) wordt gemaakt met de totalen per lijst / per stembureau (naast check op volledigheid). De PV's gaan de kluis in.
- Op 10 juni start om 07:00 uur een frisse invoerploeg om de PV's in het OSV-computerprogramma in te voeren.
- Invoeren van een PV gebeurt dubbel, door twee verschillende medewerkers. Pas als de dubbele invoer 1 op 1 aansluit wordt de uitslag van dat stembureau op "definitief" gezet.
- Na dubbele invoer van alle PV's en totalisering van de uitkomsten, vindt een check plaats met de aantallen zoals die vooraf in het extracomptabele overzicht zijn geregistreerd.

Dat kan andere gemeenten als voorbeeld zijn. Op 3 maart zijn de processen verbaal van alle 290 stemlokalen geteld door een groep van 15 mensen in een kamertje, zonder verder protocol. Nu dus dubbel, door twee medewerkers. Grote steden kunnen dat voorbeeld overnemen. En let op dat Rotterdam op woensdagavond alleen voorlopige uitslagen bekend maakt. Daarvoor is een aparte backoffice opgezet. Die staat los van de officiële telling, die op 10 juni 's morgens vroeg plaatsvindt. Ook iets dat grotere steden kunnen overnemen. Niet onder druk van de NOS en het smartboard proberen al woensdag alles klaar te krijgen.

Voor wat betreft het telproces bij komende verkiezingen zijn door de Gemeente Rotterdam dus effectieve maatregelen genomen om dat veel gecontroleerder te laten verlopen. Of het stemproces zelf nu beter zal verlopen, of de ingeslepen praktijken en de onkunde bij personeel en publiek sinds maart 2010 structureel is veranderd, zal zich moeten uitwijzen.

Software

Omdat dat OSV-systeem niet op alle punten gebruiksvriendelijk is, wordt daarnaast het ISS systeem van Procura gebruikt, o.a. om intern bestanden aan te maken. De (beperkte) ervaring die de door mij gesproken mensen daar zelf mee hebben is dat als je vanuit OSV een export maakt naar Excel, de uitslag van Rotterdam te groot is voor het aantal kolommen in Excel. Daardoor krijg je niet de volledige uitslag in 1 bestand. Door een andere lay out van de export past het vanuit ISS wel in 1 bestand, maar daar zaten weer andere onvolkomenheden in zo bleek tijdens het hertelproces.

Er worden in Rotterdam dus wel twee systemen tegelijk gebruikt, maar de uitslagen lopen alleen via het officiële OSV systeem. Het is onbekend of er nog andere gemeenten zijn die naast OSV nog andere systemen gebruiken en zo ja, hoe ze daar mee omgaan. Wel staat online een handleiding.²⁰

De exportproblemen die zijn ervaren zullen in andere gemeenten niet altijd van toepassing zijn. Rotterdam had bij de raadsverkiezingen nu eenmaal veel lijsten, met veel kandidaten. Het vermoeden is ook de versie van het Office-pakket een rol speelt, bij Publiekszaken wordt niet met de meest recente versie gewerkt. In de evaluatie van het project zal zeker aandacht worden besteed aan de mogelijkheden en beperkingen van de twee systemen die in Rotterdam gebruikt worden. Voor nu moet men de mindere gebruiksvriendelijkheid van OSV voor lief nemen.

CONCLUSIE

- Bij stemmen met het rode potlood moet er handmatig worden geteld. Daarbij worden fouten gemaakt. Opmerkelijk is dus dat niemand 100% nauwkeurig kan weten wat er in de stembussen zit. Het kan alleen zo nauwkeurig mogelijk worden benaderd.
- In het Rotterdamse politieke klimaat met grote tegenstellingen tussen de twee grote partijen en hun achterbannen, moet met alles rekening worden gehouden.
- De Commissie Onderzoek Geloofsbrieven heeft vele onregelmatigheden onderzocht, maar ze op tamelijk formele gronden afgedaan.
- In de analyse van de hertellingen van 11 maart ontstond een derde uitslagenoverzicht, gecorrigeerd voor vele fouten.
- Telfouten leveren een bepaald patroon op, wat zichtbaar zou moeten zijn tussen de gecorrigeerde uitslagen, en de uitslagen van de hertelling.
- Dat patroon treedt niet op, wat wijst op andere oorzaken dan telfouten. Aangezien de uitslagen al grotendeels waren opgeschoond, wordt manipulatie waarschijnlijker.
- Er is niet een "zweem van twijfel" over of de stembussen wel goed opnieuw zijn geteld, maar of de stembussen de wil van de kiezer weerspiegelen.

²⁰ Procura, "Uitslagverwerking", www.procura.nl/pages/verkiezingen/images/uitslagpresentatie/uitslag_presentatie_vorbereiding.pdf

- De totstandkoming van de verkeerde uitslagen van 5 maart, die aanvankelijk werden vastgesteld als de officiële uitslag van de raadsverkiezingen, moet nader worden onderzocht.

DANKWOORD

Voor de juistheid van de feiten in dit verslag ben ik veel dank verschuldigd aan Ed Elferink van de Rotterdamse Rekenkamer en Adri Hoogvliet van de Rotterdamse Gemeentebelastingen. Beiden betrokken bij zowel de hertelling, als de analyse, als de correcte gang van zaken aanstaande woensdag 9 juni bij de Tweede Kamerverkiezingen. Ze hebben zich ingespannen, ver buiten de arbeidseisen, om commentaar te leveren. Zoals ze ook deden bij de analyses tussen 5 en 12 maart, blijktens verslagen.

OVER DE AUTEUR

Joost Smits is bestuurskundige en softwareontwikkelaar. Momenteel bezig met de voorbereiding van een proefschrift over coalitievorming en volkspartijen. Van 1995-2003 betrokken in de deelgemeentelijke politiek van Rotterdam Hillegersberg-Schiebroek, met als hoogtepunten deelgemeentelijk wethouderschap en daarna fractievoorzitterschap van de grootste raads- en coalitiepartij, en voorzitterschap van het presidium van de deelraad. Sinds 2000 blogger op www.politiekactief.net (±3.000 lezers). Lid van de VVD, de Nederlandse Kring voor de Wetenschap der Politiek, en de Liberale Stroomgroep (www.liberalen.info). En lid van BNN.

FILMPJES CREATIEF MET VERKIEZINGEN

Les 1: Foezelen

www.youtube.com/watch?v=MYEoudT8RZY

Les 2: Volkspartijen

www.youtube.com/watch?v=r523N45s5eU